

Толерантното общество – модели и форми на политическо приложение

Юлия Василева

СУ „Св. Климент Охридски“
Имейл: julia vassil_levski@abv.bg

Абстракт: В текста се проследяват основните моменти на общественно-политическите прояви на толерантност при развитието на обществата през различните исторически периоди. Акцентира на основните модели при различните обществени структури и форми на държавно управление. Понятието „толерантност“ е представено от философска и социално-политическа гледна точка.

Ключови думи: толерантност, социални групи, емпатия, зони на търпимост, политически модели.

Tolerant society - models and forms of political administration

Yuliya Vasileva

СУ „Св. Климент Охридски“
E-mail: julia vassil_levski@abv.bg

Abstract: The text follows the main points of public political manifestations of tolerance in the development of societies in different historical periods. Emphasis is made on the basic models in different social structures and forms of government. The concept of tolerance is represented by philosophical and socio-political perspective.

Keywords: tolerance, social groups, empathy, tolerance zones, political models.

Увод

Едиктът на император Галерий е първият писан текст, първият държавен документ, посветен на толерантността. Повече от 1800 години проблемите на толерантността, на приемането и зачитането на правата на другия под разнообразни форми и в различна степен е на дневен ред във всяко едно общество и епоха. Темата за толерантността е една от най-обсъжданите в съвременното общество. Налага се една модна тенденция „да бъдеш толерантен“, но дали това не е само едно своеобразно преекспониране на темата с цел вписване и адаптиране към изискванията на съвременното общество? Или не е ли осъзната необходимост? Интересно е, че много малко индивиди всъщност са запознати със същността и развитието на явлениято.

Една от устойчивите характеристики на света, в който живеем, е неговото многообразие на индивидуалните различия. Тази характеристика е валидна и за различните социални общности. Следователно, за да съжителстват в мир и разбирателство различните социални общности, те трябва да се изграждат на база толерантност, която се създава първо на личностна основа, т.е. междуличностно разбирателство от индивидите на различните социални групи. При липса на търпимост и поносимост, обществата се охарактеризират с наличие на „нетолерантност“. Самите термини „толерантност“ и „нетолерантност“

съществуват благодарение на различията между социалните групи и хората. Обект на изследването е терминът „толерантност”, а целта на тази статия е да разясни същността на явлениято като си поставя за задачата да проследи неговата история и да внесе повече яснота относно семантиката на термина. Предвид многопластовия характер на явлениято „толерантност“ в текста първо ще разгледаме дефиниции, характеризиращи термина, ще проследим историческите му прояви, ще очертаем неговата същност, както и връзката му с други хуманитарни термини и общественото мнение.

Уточняване на понятието „толерантност” (дефиниции)

Явлението „толерантност” има множество определения. За да се разбере в по-широкообхватен смисъл неговият многопластов характер, трябва да се разгледа чрез неговата семантика и история. Различни изследователи и мислители излагат своите концепции и мисли по въпроса. Българският тълковен речник определя толерантността като качество на „човек, който търпи и зачита чуждото мнение, религия”. Тази дефиниция засяга основно индивида и неговата изява на толерантност. Също така е възприета от изследователи, които се занимават с този въпрос. Но това разбиране е обвързано със силен егоцентризъм. Ние допускаме другия да съществува, а априори той има правото да съществува без наше съгласие, да обитава и живее в пространството, в което се е родил или където е неговият дом. Социалният аспект на термина според Катя Стойчева е, че толерантността е „допустимо (търпимо) отклонение на стандарта (нормата) на поведение” [1] Тя допълва, че тези отклонения в биологичния и социалния им смисъл се обуславят от условията, в които живее даденият индивид, както и от влиянието, което му оказва социалната среда. В този аспект проявата на толерантност може да се разглежда като набор от специфични психологически и социални умения, които позволяват на индивида или групата да запази своите характерни черти и особености, като същевременно не подлага на натиск или деструкция отличителната специфика на другите. Васил Пенчев подчертава, че „винаги е налице някаква социална, биологична или културна основа, която позволява на човек да се идентифицира като представител на различни групи.” [2]. Идентифицирането на личността като представител на различна група всъщност е едно неосъзнато отделяне от другите, от различните от него. Съобразно това схващане, в психологически контекст толерантността, би трябвало да се доближава най-много до думата търпимост, което по същество означава понасяне на другия с неговите различия. Това е начало на един диалог във времето, във време, в което не само физически куршуми летят, но самите думи се превръщат в куршуми и не само разделят хората, но и имат силата да обединяват и да надмогват различията, така че да се създаде един толерантен дух. Европа в историко-социален план е преминала през своите кървави периоди, както и през Средновековие, Просвещение, Възраждане, за да стигне до днешния модел на секуларизация и обединение, което предполага една духовна депортация, изградена на търпимост между общества, междуличностно уважение и любов. В този контекст, според Катя Стойчева, именно любовта е един от основните психологически елементи, които предизвикват ефекта от социално сплотяване на индивидуално, личностно ниво. Тя обяснява тази теза, като изтъква: „Така образуваната диада от двата взаимнопроникващи Аза, дефинирана като „Ние”, е сходна и твърде различна от всяко друго Ние, т.е. социално обединение. „Ние”, породено от любовта, не е обикновено социално образувание. При него Другият Аз е структурен елемент на собствения ни Аз, който има същото значение и за Другия Аз. Поради това, загубата на другия (в случаите на несподеленост или раздяла)

като структурен елемент на Аза, води до *разпад* не само на „Ние”, но и на самия Аз. Този разпад е толкова непреодолим и болезнен, че понякога води до самоубийство.” [3]

Толерантността още се определя и като емпатия, като съпреживяване на чувства и мисли с другия. От друга страна, толерантността се охарактеризира с предели, т.е. има лимит на търпимост. Толерантността е възможна единствено в рамките на определени предели, отвъд които тя става невъзможна и преминава в своята противоположност – нетолерантността като форма на непримиримост. Това позволява очертаването на т.нар. „зони на търпимост”, които могат да обхващат както проявите на отделния индивид, така и тези, на дадена общност, насочени към всяка една сфера на дейност на живота, било то културна, артистична, научна, икономическа или политическа, извън които могат да се окажат не само отделни индивиди, групи или цели нации, излизаци по една или друга причина от рамките на установените на групово, национално или интернационално ниво норми. Интересен факт е, че различията между субектите на дадена общност или между индивидите в различни, до известна степен антагонистични общности, които оформят нетолерантността, биват социални или известни още като статусни, дължащи се именно на различното обществено положение, което заемат различните индивиди в общността. А другите, които могат да се наблюдават по-често в относително равнопоставени по социален статус индивиди, са емпатийни. Може да се каже, че вторият вид различия определят нивото на доверие, което е от изключително важно значение за стабилността на една общност или за ефективното и взаимноизгодно взаимодействие между различни общности. Независимо от какво естество са различията между хората от една група или между различни социална общности; и ако тези различия се изявят активно в проява на нетолерантност, могат да се наблюдават последствия, които се изразяват в постоянна несигурност за индивидите, водещи до конфликти, които могат да възникват както на междуличностно, така и на групово или подгрупово ниво. Вследствие на това може да се стигне до социален хаос, авторитарност и – най-вече, по отношение на налагането на нормите и правилата, които да изградят приемливо ниво на търпимост, която е необходима, за да гарантират относителна стабилност на социалната, обществена и политическа функционалност на съответната група или групи. Разбира се, трябва да се отбележи, че всичко това е валидно предимно в социални общности, които са или биват приемани за еднородни, което води до там, че при тях дори понятието „толерантност” отсъства от речниците. В допълнение може да се каже, че толерантността е ситуативна, т.е. реакцията и разбирането на индивида относно явлението „толерантност” се определят от дадената ситуация.

Исторически и политически прояви на толерантността

Исторически погледнато в Западния свят съществуват пет вида „политически” модели на толерантно общество. Майкъл Уолзър разглежда тези пет социални уредби, през които индивидите и общностите инкорпорират различията, съществуват съвместно с тях, отпускат им място в своето социалното пространство [4].

Първата от тези пет политически структури е дефинирана от Уолзър като организацията на *Мултинационалните империи*. Тази най-стара уредба съществувала още в античното време в Персия, Древен Египет и по време на династията на Птоломей и Римската империя. В тях групите притежават автономност или полуавтономност като същевременно се подчиняват и съобразяват с имперския кодекс, т.е. те съществуват в рамките на един социален и политически ареал. В исторически контекст

покровителстването от страна на империята е успешен начин за внедряване и урегулиране на различията, както и за налагане на условия за съвместно мирно съжителстване на една територия. Характерното при тази административна уредба е, че тя не просто толерира групите, но зачита техните властови и йерархични структури, религиозни и социални практики. Уолзър изтъква, че в това отношение най-ярките примери за мултинационално съжителство може да бъде открито в организационната структура на Александрия и при Милетската система. Александрия е представлявала имперска форма на мултикултурализъм, в етническо отношение градът е бил разделен по равно между гръцката, еврейската и египетската общности. В града обществата са имали правото на свои културни и социални отлики, които те са запазвали. От своя страна, Милетската система е общност в Османската империя, която е обединявала различните сродни етнически групи според религиозната им принадлежност, познати днес под събирателното наименование „милети“. Характерното за тази друга форма на проява на имперски режим на толериране е била определено по-силно развита и се е запазила значително по-дълготрайно. Осбеното при нея е било, че там отделните общности са били разделени по чисто религиозен принцип. Отоманците били мюсюлмани, които, за разлика от предишните разгледани форми на имперско-административно управление, са били значително по-опресивни спрямо другите религии. Въпреки това, макар че, официалната религия на империята била ислямът, останалите три основни религиозни общности – гръцко православие, арменско православие и юдаизъм, били равнопоставени. Като обобщение на този първи модел на политическа структура, може да се каже, че групата бива толерирана в мултинационалната империя, независимо какъв е нейният статус. Освен това групата рядко бива обект на минимални или строго налагани ограничения.

Втората от петте политически уредби, дефинирани от Уолзър, е т.нар. *Международно общество*. В книгата си той твърди: „Тук международното общество е аномалия, защото то очевидно не е вътрешен режим, то въобще не е режим, някой би казал, че то е анархистично и беззаконово състояние. (...) В действителност, международното общество не е анархистично, то е много слаб режим, но е толерантно като режим, въпреки нетолерантността на някои от съставляващите го държави“ [5]. Всяка една група, независимо от основата, на която се е развила и която достига до степен на държавност, както и всички политически, религиозни, обществени и социални практики, която съответната група допуска и разрешава, е толерирана от обществото на другите държави. Това е и пресъздаденият на практика принцип да живееш и да оставиш другия да живее, който е сравнително лесен за налагане, когато правилата, по които живее общността, са ясно определени и поставени в строгоопределени рамки.

Едновременно с това обаче суверенността също има своите граници. Например, практики и действия, които „ужасяват съвестта на човечеството“ не се толерират. Де факто това означава, че всяка една от страните в тази общност от държави има моралното право да спре всеки акт на нетолерантност и насилие спрямо своя суверенитет. Като обобщение за този втори режим на политическа уредба Уолзър прави следния извод: „Можем да кажем, че международното общество е толерантно по принцип, а освен това още по-толерантно, отвъд собствените си принципи, поради слабостта на неговия режим“ [6].

Третият режим от петте политически уредби, дефинирани от Уолзър, са *Съобщностите*. Авторът ги определя като „дву- или тринационалната държава“. Примери в това отношение могат да бъдат държави като Белгия, Швеция, Кипър, Ливан и Босна. При съобщността статута на групите е подобен на предходните, но има една нова

характеристика: притежавано от всички гражданство, което е по-ефективно, отколкото това при повечето империи, и то създава възможност за държавна намеса в груповите практики в името на индивидуалните права. При някои демократични общности тази възможност е напълно реализирана, като Уолзър ни дава пример с Швейцария. „В този случай различните групи вече не са толерирани от една-единствена трансцендентална власт, те трябва да се толерират една друга и заедно да изработят условията на своето съвместно съществуване“ [7]. Успешното съществуване на подобна съобщност е гарантирано в известна степен, при условие, че бъде спазвана относителна равнопоставеност при разпределението на службите, отговорностите и поделянето на държавните фондове. Според автора „в действителност една национална държава е по-вероятния режим на толерантност, отколкото две или три групи, всяка от които е сигурна на своето собствено място и които се толерират едно с друго“ [8]. Ако демокрацията е слаба обаче, правата не се реализират напълно, а съществуването на централна държава е просто резултат на споразумения на учредили се групи като фокусът е основно върху това да ги държи заедно.

Следващата, четвърта форма на политическа уредба в исторически план, дефинирана от Уолзър, е свързана с появата на *националните държави*. За разлика от предходните уредби при Националните държави обществото е хомогенно и има единно себеосъзнаване за принадлежност на национално ниво. Тази единна група втъкава своята специфична история и култура в каноните, принципите и правилата на съвместния живот, който организира, а историята и културата биват пазени в националната памет и развивани. Именно благодарение на основната водеща задача по опазването и развиването на националното самосъзнание на обществото в Националните държави и в съответствие с целите на тази задача, се изграждат правилата на основни елементи от общото, общественото битие като образование, тържества, церемонии, държавен календар и празниците в него. Въпреки че основната цел на политическия апарат на Националната държава е да осигурява необходимите условия за национално възпроизводство, този тип държава не е неутрална спрямо различните истории и култури, но, за разлика от предходните политически уредби, макар и да толерира малцинствените общности, живеещи на територията ѝ, тя почти никога не достига до предоставянето на пълна автономност на тези малцинствени общности по начина, по който това е ставало в разгледаните по-горе форми на политически уредби. Наред с всичко казано дотук по отношение на този четвърти вид политическа уредба, необходимо е да отбележим, че толерантността при Националната държава е силно застъпена, но тук толерирането от нейна страна се изразява не към различните малцинствени групи, а към отделния индивид, който бива възприеман стереотипно първо като гражданин, а едва след това като член на някакво малцинство. Като обобщение можем да изведем констатацията, че в либералните и демократични държави успешно се спазва едно многостранно разнообразие от съществени различия.

Петата от тези политически структури е дефинирана от Уолзър като организацията на *имигрантските общества*. При този режим членовете на различните групи напускат своята територия, своята родна страна, индивидите се преместват било сами, било със семействата си, а после привличат приятели и роднини. Но макар, че пристигат на вълни, принудени от сходен социален или друг общ мотив, те не пристигат като организирано множество, а се обединяват в сравнително малки на брой групи и се смесват с други, подобни на тях общности. Следователно, при тях не са възможни никакви териториални

разделения. Изключение прави област Квебек в Канада, но там първите заселници пристигат като колонизатори и по-късно са завзети от англичаните. Далеч по-показателно за този процес са обществата на чернокожите американци, които някога са били роби в Америка. Имигрантите в повечето случаи мигрират доброволно и приемат обществото, към което се присъединяват. “Бързо се появяват множество варианти на групова култура и множество различни степени на обвързаност с всяка една от тях” [9]. По този начин, толерирането придобива децентрализирана форма – всеки трябва да толерира всекиго. Освен това при имигрантските общества държавата е напълно безразлична към груповата култура и история или еднакво подкрепя всички групи. Държавата доминира в управлението на образователните програми и по този начин налага култура, ценности и история, които са приемливи за нея. Много хора от имигрантското общество определят своето самоусещане като съвкупност от отделни части идентичност, или двойна идентичност.

На стария континент, много добър пример за толерантност дава Френската република, тъй като в Конституцията от 1791 г. има специален член 11 – „Декларация за правата на човека и гражданина: „Свободната размяна на мисли и възгледи е едно от най-важните права на човека; всеки гражданин може да говори, пише и печата свободно, в случай че не злоупотребява с тази свобода, която е определена от закона“. Тези текстове от френската Конституция ни припомня Юрген Хабермас, който дава пример за едно изключително толерантно построено общество в края на 18. в.: „Не могат да бъдат забранени правото на свободно изразяване на мисли и възгледи – устно или писмено или по друг някакъв начин“ [10]. Осемнадесети и деветнадесети век са изключително разнообразни като социална среда, обществата са сменяли много бързо и често социалните и икономически правила, но като основна тенденция се наблюдава едно относително стабилно и устойчиво развитие на „общественото мнение“, стремеж към все по-толерантно структурирано общество.

Толерантност, хуманизъм и алтруизъм

Извън политическия контекст, разбирането за толерантността има своите допирни точки с хуманизма и алтруизма. Обширното изследване на Мартин и Уезти определя толерантната личност като лишена или със слабо развити националистични нагласи, които изграждат нейното възприятие и – съответно – отношение към малцинствата. Личност, способна да различава и възприема нюанси и степени на свързаност, я прави значително по-толерантна към неопределеността. Такава личност притежава значително по-ниска степен на суеверност, склонност към социално сравняване извън контекста на конкурентността и в резултат на това има основание да се говори за увеличена възможност за проява на симпатия, емпатия и доверие. Такава личност е надраснала в много голяма степен различните догми, било фундаменталистични или консервативни, както авторитарните педагогически похвати, които имат за цел сформиранието на непрекословно послушание и притежава значително по-хуманистично ориентиран светоглед [11]. Характерната особеност, която изтъкват авторите е, че както предубежденията, така и толерантността са нормативно дефинирани, характеристики, било то на личността или на общността, като по този начин биват определени границите на търпимост и поносимост на отклоненията от социално одобрените модели на поведение в общността, в която живее индивидът.

Макар че толерантността се характеризира с динамичност, която се отразява в променливост на нейните граници, е съществено да се отбележи, че тя не може да бъде

възприемана при каквито и да било обстоятелства в привилегия, защото това автоматично би я превърнало в нетолерантност спрямо онази група, която би се озовала извън така определената граница на този своеобразен „толерантния кръг“. Това, освен всичко останало би нарушило също т.нар. „социална синергия“, определена от Рут Бенедикт, като изграждането на равновесие между егоистичните импулси на индивида или групата и желанието за тяхното удовлетворяване със стремежа към взаимопомощ. Иначе казано, може да се приеме, че „социалната синергия“ намира своя израз в проявите на алтруизъм [12]. По такъв начин, социалната синергия се основава на баланса между егоизма и алтруизма и – както го определя Маслоу – на преодоляването противоречието между тези две прояви на импулсите на индивида или общността. Ето защо, тази социална синергия в известна степен **е** се явява като фактор, който унищожава нетърпимостта спрямо различията. Остава въпросът доколко нетолерантността се проявява предимно в случаи, когато тези различия отнемат правата на отделни индивиди или на дадена общност, когато се заплашва стандартът им на живот, когато ги подлага на различни форми на унижение, болка, обида или пренебрежение и обезценяват личностите като такива. В този смисъл, социалната синергия намалява, пряко или косвено, степента на проявите на омраза и конфликти. Тъй като нагласите в социален аспект, които съществуват у индивидите или групите, са своеобразна рефлексия на възприетите отношения на хората спрямо дадена руга общност или ситуация. Тези социални нагласи обаче, които са основани на предубеждения, често представляват форма на предразсъдък по отношение на даден индивид, общност или ситуация. Често те са изключително разпространени като мотивират проявленията на нетолерантност към различията, която води до дискриминация като поведение, насочено срещу „другия“. Такива социални нагласи, изградени на предубеждения и съответстващата им дискриминация, намират своята основа най-често във взаимоотношенията и взаимодействията между неравнопоставени общности с различен обществено-социален статус и затова предразсъдъкът също е форма на нетолерантност [13]. В този смисъл, враждебността между малцинствата представлява реакция на индивидите, които се борят срещу собствената си тревожност и именно поради това са форма на социално образувание. Необходимо е да се отбележи, че според Московичи [14] предубежденията са основани на различия, които са преувеличени или изобщо не съществуват. Причината се корени в социалните репрезентации, които произхождат от социалните отношения и представляват набор от класификации, категории и определения, които имат за цел да оформят и избистрят обща обществената представа спрямо дадена социална група, а оттам води до формирането на предразсъдъци, достигащи в крайните си варианти до стереотипизирано мнение. И тъй като стереотипизирането се изгражда като определена група бива категоризирана чрез приписване на характерни особености, които впоследствие започват да се съотнасят към всеки член на въпросната група, то по необходимост се основава на непълна и неточна информация, водеща до погрешност – понятие, въведено през 1922 г. от Липман. На свой ред погрешността неизбежно предизвиква неблагоприятна нагласа от страна на категоризиращата общност спрямо категоризираната група, до дискриминация и групов фаворитизъм.

Ето защо може да се каже, че социалната синергия се съотнася към толерантността и предразсъдъците, предизвикващи прояви на нетолерантност, като и двете намират своето основание за съществуване паралелно, по едно и също време в едни и същи общности, и могат да бъдат открити на всяко ниво на общността – от междуличностните, през

обществените, до международните отношения. Не случайно те са застъпени в такава степен във всички сфери на изкуството, независимо дали става въпрос за литература, музика, изобразително изкуство и т.н., доколкото въпросът за толерантността и нетолерантността в различните им прояви (любов – омраза, приятелство – вражда, разбирателство – неразбирателство, сговор – размислие, хармония – дисхармония и т.н. (техни производни) е бил и все още остава основният обект на търсения от страна на артистите. Именно в превърнатите в обект на изкуство житейски драми и съдби намират човешкото, съответно естествения баланс между любовта и враждата, базираща се на толерантност и разбирателство.

От друга страна, философите, благодарение на философските достижения на своята епоха, разглеждат пълния спектър на значение на тези термини, свеждащи се до проявите на толерантност и нетолерантност в тяхната пълнота. В допълнение можем да кажем, че хуманизмът като европейско културно течение, развило се през Ренесанса и свързващо неговите представители с античната гръко-римска цивилизация, е тясно свързано с термина толерантност. Античната концепция за образования човек кореспондира пряко със схващането за свободен и отговорен за своите действия човек. Понятията „свобода”, „свободна воля”, „толерантност”, „независимост” и „любознателност” са неотделими от класическата хуманистична теория, тъй като хуманизмът поставя на преден план развитието на основните човешки качества и изгражда своеобразната етика. Тази етика е основополагаща за достойнството и ценността на всеки индивид, посредством тях човек изгражда своята способност да различава „добро” и „зло”.

По същия начин понятието „алтруизъм” се отнася до поведение, лишено от личен интерес, което не носи видими и непосредствени ползи на индивида, който го проявява, но облагодетелства други индивиди и може да спомогне в дългосрочен план за едно добро съжителство и взаимно уважение в рамките на групата, в която съществува алтруизмът, а това отново показва тясната връзка на това понятие с понятието за толерантност: Филип Курилски определя алтруизма като „задължение на всеки да поеме отговорността за опазването и увеличаването на индивидуалните свободи на другите”[15]. Бахрам Елахи уточнява, че, ако не може да има алтруистично действие, което да е напълно лишено от наличието на личен интерес поради естеството на земното ни битие, което е естествено меркантилно, все пак човек може да изгради у себе си намерението да действа по незаинтересован начин, а пълната незаинтересованост да бъде идеал, към който всяко човешко същество трябва да се стреми, за да може да спазва етичните норми и да придобива добродетелите, необходими за неговото морално и духовно усъвършенстване [16].

Изводи

Явлението толерантност не е достатъчно добре познато в обществото и като термин, и като история, затова се налага да се обърне внимание на същността и спецификата на неговата история и проявата му в обществата и различните политически проявления. Толерантността е разбиране и поведение, може би едно от най-слабо изразените в спектъра на съчувствието и разбирането. Тя обаче е една от най-съществените спойки в обществата, която осигурява тяхното оцеляване и развитие. И за да може да се съхрани, тя изисква взаимност.

Цитирана литература:

- [1] Стойчева, Катя Георгиева. (2003). *Толерантността към неопределеност*. Плевен: Lege Artis, 7.
- [2] Тахиров, Мюмюн Мюмюнов. (2007). *Идентичност и толерантност: Философски и практически въпроси на културната интеграция / Мюмюн Мюмюнов Тахир*; Предг. Васил Динев Пенчев. София: Академично изд. Проф. Марин Дринов, 20.
- [3] Стойчева, Катя Георгиева. (2003). *Толерантността към неопределеност*. Плевен: Lege Artis, 5.
- [4] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 31.
- [5] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 31.
- [6] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 34.
- [7] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 35.
- [8] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 37.
- [9] Уолзър, Майкъл. (2007). *За толерирането*. София: Критика и хуманизъм, 45.
- [10] Хабермас, Юрген. (1995). *Структурни изменения на публичността: Изследвания върху една категория на буржоазното общество*. София. Център за изследване на демокрацията: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 139.
- [11] Martin, J. G. & Westie, F. R. (1959). *The tolerance personality*. American sociological review, pp. 523-527.
- [12] *Compact Oxford English Dictionary*. (2007). Oxford University Press.
- [13] Maslow, Abraham. (1965). *Eupsychian Management: A Journal*. R. D. Irwin, p. 88.
- [14] Moscovici S & Markova I. (1998). *Presenting social representations: A conversation*. Culture and Psychology, p. 371.
- [15] Philippe Kourilsky. (2011). *Le Manifeste de l'altruisme*. Paris: Odile Jacob, p. 14.
- [16] Bahram Elahi M.D. (2002). *La voie de la perfection*, p. 231.